

Å gjøre seg synlig for seg selv og andre

Om avgrensings- og selvhevdelsesstrategier blant 0-3-åringer i barnehage

Ninni Sandvik

Innledning

Jeg er overbevist om én ting. Erkjennelse om menneskelig eksistens kan erobres fra mange kilder. Faglitteraturen er bare én av dem. Heldigvis. Skjønnlitteratur og musikk, billedkunst og natur er andre mulige oppkommer. Hvis bare blikket er åpent og ånden villig.

Helt fra jeg var liten har jeg hørt om Tove Janssons ”Det usynlige barnet” (1963). I første omgang ble interessen vakt fordi her var det endelig en navnesøster. Men etter hvert forsto jeg at vi hadde mer enn navnet felles, den usynlige Ninni og jeg. Ikke slik å forstå at min sjenanse var større enn de fleste andres. Fellesskapet består mer i arbeidet med å gjøre seg tydelig for seg selv og andre. Jeg ser dette som ett av menneskets livsprosjekter. Relevant for barn og relevant for voksne.

Og Ninni var altså helt usynlig da hun kom til Mummitrollet.

Tootikki reiste seg og lukket opp døren igjen. ”Ninni!” ropte hun ut i mørket. Den svale og kjølige luften av høst kom inn på verandaen, og en firkant av lys falt på det våte gresset. Om en stund begynte en bjelle å ringle der ute, nølende - lyden kom opp trappen og forsvant. Et stykke over gulvet hang en liten sølvbjelle i luften på et svart bånd. Ninni hadde tydeligvis meget tynn hals. (s. 83)

Årsaken til problemene var en kjølig og ironisk tante, men det er ikke tema her. Poenget er at Mummifamilien brydde seg om og var iherdig interessert i å gjøre Ninni synlig. Og det var i møtet med denne interessen at Ninni etter hvert turte vise seg. Og fordi det først er når man tør å by på seg selv at man også blir tydelig for andre, ble Ninni etter hvert synlig for Mummifamilien. Riktignok kom hennes første selvhevdelse i form av et bitt i Mummipappas hals og et skrik, men det var nødvendige virkemidler i kampen for å redde Mummimamma fra det store nifse havet.

”Hun har visst aldri ledd før,” sa Tootikki forbløffet. ”Jeg synes dere har forandret ungen så hun er blitt verre enn lille My. Men hovedsaken er jo at hun synes.” (s. 94)

Det er dette som er hovedpoenget mitt også: at barna i barnehagen møtes av et miljø som gir rom for at hver og en av dem synes, og får rom nok til å være seg. Både med sine behov for å knytte seg til og avgrense seg fra de øvrige menneskene i miljøet.

Arbeidet med avgrensings- og selvhevdelsesstrategier blant småbarna kommer som en følge av mitt hovedfagsarbeid, der jeg studerte hvordan småbarn deler opplevelser: munterhetens uttrykk, relasjon, innhold og kontekst. Med andre ord: hvordan de knytter seg til hverandre og til en felles skapt kultur.

Denne artikkelen beskjeftiger seg med den andre ytterligheten: situasjoner der deling ikke står på programmet. Jeg vil først beskrive mine i-akttakelser med hensyn til hvordan barna kan fortelle hverandre at de ikke vil dele, altså *hvordan de avgrenser seg* i forhold til andre barns handlinger. Deretter kommer jeg inn på ulike måter de kan *hevde sin egen vilje* overfor andre barn. For meg handler både avgrensning og selvhevdelse om hvordan barna gjør seg synlig for seg selv og andre. Jeg mener dette er viktige prosesser i et menneskes liv, og derfor verdt et studium. I tillegg finner jeg det interessant å se *hva småbarn forhandler eller rivaliserer om*. I forhandlingene eller rivaliseringene er det særlig handlinger av selvhevdelseskarakter som kommer tydelig frem. Dersom man har avgrenset seg fra noe, har det ingen hensikt å forhandle, rett og slett fordi man ikke er interessert i samhandling. Til slutt vil jeg reflektere omkring *mulige kjønnsforskjeller* i disse spørsmålene.

Disse fenomenen er utfordrende fordi 1-3-åringene ikke er i stand til å bruke spesialiserte verbale strategier for å kommunisere sin uvilje eller

vilje. Så vidt meg bekjent er det heller ikke mye forskning på dette aspektet ved jevnaldringsfellesskapet blant småbarn i barnehage.

I studiet av fenomenet avgrensning har Storm-Mathisens (1993) arbeid vært en viktig igangsetter for meg. Likevel skiller hennes arbeid seg fra mitt på to vesentlige områder. For det første konsentrerte Storm-Mathisen sin studie om 4-7-åringer, mens mitt fokus er yngre barn. For det andre var hennes fokus eksplisitt makt og dominans, mens jeg ser på avgrensning og selvhevdelse. Slik jeg ser det, er mitt fokus mer forsiktig og antydende. Årsaken til at jeg velger avgrensning og selvhevdelse og ikke makt og dominans er at jeg er usikker på om vi kan betegne små barns avgrensning og selvhevdelse som makt- og dominansstrategier. Storm-Mathisens arbeid hadde en sosiologisk teoriforankring, mens mitt arbeid er psykologisk inspirert.

Avgrensning og selvhevdelse, en avklaring

For å forstå begrepene avgrensning og selvhevdelse, kan det være interessant å se litt på beslektede begreper, for om mulig å nærme seg begrepens substans.

Avgrensning

Bokmålsordboka (1993) gir begrepet avgrensning betydningen å skille ut med grenser, bestemme omfanget av og definere. Norsk synonymordbok (1984) viser videre bl.a. til begrepene begrense og bestemme. Gjennom begrensnen presiserer man grensene for noe eller noen. Avgrensning betyr, slik jeg forstår det, å ta stilling til den andres handlinger, deretter å hevde sin rett til å være med å bestemme eller definere situasjonen, gjennom å prøve å begrense den annens innflytelse.

Innenfor fenomenet avgrensning har jeg sett på hvilke strategier småbarn i barnehagen bruker for å tydeliggjøre for andre at de ikke vil.

Selvhevdelse

Ifølge bokmålsordboka betyr selvhevdelse det å hevde seg selv og sitt eget verd. Ser vi videre på begrepet å hevde, forteller synonymordboka oss at dette begrepet er i slekt med begrepene å gjøre krav på, fastslå, gjøre seg til talsmann for, håndheve og opprettholde. Og det er i min sammenheng seg selv og sine intensjoner eller viljer man gjør krav på, og gjør seg til talsmann for.

Når det gjelder fenomenet selvhevdelse har jeg sett på hvilke strategier småbarna bruker for å hevde det de oppfatter som sin rett eller vilje. Det er her snakk om en situasjon der to viljer står mot hverandre og der den ene eller begge parter er villig til å insistere på sin rett.

Teoretisk perspektiv

Ved første øyekast kan begrepene avgrensning og selvhevdelse ha en svakt negativ valør. De virker ikke åpnende og inkluderende, og tilhører dermed ikke de kulturelle dyder vi bekjenner oss til i barnehagekretser i Norge.

Teoretiske assosiasjoner i forhold til dette feltet kan gå i flere retninger. Både teorier om sosial kompetanse, representert ved Kari Lamer (1997), og nyere tids syn på barn som kompetente, representert ved Jesper Juul (1996) kan være relevante i min sammenheng. I tillegg kan man gå til forskning på makt og dominans i pedagogisk litteratur, som f.eks. Storm-Mathisens (1993) studier av makt og dominansstrategier blant 3-7-åringer

I denne omgang har jeg valgt å tolke avgrensings- og selvhevdelsesstrategiene i lys av begrepet *det relasjonelle selvet*. Jeg synes dette har gitt mening i forhold til å forstå småbarnas arbeid med å gi seg selv en stemme i fellesskapet. For meg ser det ut til at ivaretagelse av selvet blir viktig for barna i samhandling med andre. Fordi det handler om muligheter til å bevare seg selv som hel og udelelig.

Bae og Waastad (1992) skriver om Løvlie-Schibbyes tenkning omkring selv- og relasjonsutvikling, der selvet definerer selvet som levd relasjon.

I den dialektiske selvmodellen forstås selvet som en relasjon, eller rettere sagt som et nettverk av relasjoner som står i et innbyrdes gjensidig avhengighetsforhold. Selvet er et forhold i dobbelt forstand; både innenfor selvets grenser og mellom det avgrensede selv og andre utenfor det. (s. 16)

Bae og Waastad forstår selvet både som dobbelt og todelt; i et jeg og et meg. I denne sammenhengen utspiller selvets relasjon seg mellom selvets jeg-side og meg-side. Her oppfattes jeg-et som den organiserende, reflekterende, velgende siden. Det som gir kraft og muligheter for forandring.

Meg-et forstås som selvets innholdsside og utgjør resultatet av alle tidligere påvirkninger og relasjonserfaringer. Meg-delen av selvet skaper stabilitet og identitet over tid. Det knyttes mye selvaktelse til meg-siden, og det bidrar til at vi forsvarer den når den blir for truet. (s. 16)

Samtidig som selvet bærer på denne todelingen mellom jeg-et og meg-et opererer ikke disse to atskilt og uavhengig av hverandre. Meg-et vil tre inn i forsvaret av selvet når det (selvet) blir truet. Sett i dette lyset er selvhevdelse ikke bare akseptabelt, men høyst nødvendig for opprettholdelse av selvet som helt og udelelig og dermed for barnets selvaktelse.

Bae og Waastad (1992) hevder at en slik forståelse av det relasjonelle selvet står i motsetning til mer dualistisk tankegang. Samtidig har mennesket to behov, som ved første øyekast kan fortone seg innbyrdes motstridende: behovet for tilknytning og behovet for avgrensning:

Selv- og relasjonsutvikling forstås i lys av de to motstridende behovene for på den ene siden å ha en egen selvstendig avgrenset identitet, og på den andre siden å ha tilknytning, være nær, være i relasjon. Til begge disse behovene knytter det seg angst; for det første angsten for å bli oppslukt, miste sine grenser, måtte oppgi sin identitet, og for det andre angsten for å bli helt alene, uten tilknytning og nærhet til andre. Selvutformingen kan ses som resultat av et kompromiss mellom disse to grunnleggende behovene og av forsøket på å holde de medfølgende former for angst i sjakk (s. 16)

Behovet for avgrensning viser et menneskelig ønske om å forbli hel og udelelig, og er knyttet sammen med frykten for å bli invadert. Dersom man blir invadert, makter man ikke å bevare seg selv som hel, med de følger det får. (Behovet for tilknytning er knyttet sammen med frykten for å bli forlatt. Uten tilknytning fremstår man som totalt isolert og dermed er det umulig å bevare seg selv.)

I tråd med dette er mitt fokus småbarnas behov for å ta vare på seg selv, i betydningen å kunne ivareta grensene for eget selv. Og det er i dette eksistensielle perspektivet avgrensningen og selvhevdelsen blir interessant. Jeg ser ingen grunn til å tro at slike prosesser er mindre viktige for småbarn enn for voksne. For meg ser det ut til at småbarnas prosjekt er å etablere et selv som ser mening i tilværelsen.

Slik Bae og Waastad (1992) refererer Løvlie Schibbye er avgrensning dialektisk til refleksjon. Gjennom avgrensningen av noen sider av selvet gir vi oss selv et forhold til oss selv. Uavgrensethet fører til ureflekterte personer. Avgrensning i forhold til andre blir dermed en helt nødvendig prosess for forståelsen av egen person. Utfra min erfaring kjennetegnes imidlertid ikke småbarnas strategier og væremåte av refleksjon. Snarere kan det være snakk om en kroppslig og før-reflektert intensjon, slik Merleau-Ponty (1994) er inne på. Inspirert av Merleau-Ponty tenker jeg meg et kroppslig selv. Det er kroppen som uttrykker, forteller og handler, utfra før-reflekterte intensjoner og viljer. Og dette kan muligens ses som en nødvendig forløper for den reflekterte avgrensning? Gjør jeg det, blir den intuitive avgrensning ikke mindre viktig enn den reflekterte.

I en slik tankegang blir utfordringen å prøve å forstå barnets kroppslige handlinger også som et uttrykk for bevaring og utvikling av selvet. Nettopp gjennom småbarnas avgrensnings- og selvhevdelsesstrategier.

Bakgrunnsmateriale

Jeg har brukt eget videomateriale som i utgangspunktet hadde fokus på småbarnas deling av munterhet. Altså nesten det motsatte av mitt perspektiv nå. Jeg mener likevel at det har vært mulig å finne eksempler på det jeg nå ser etter. Jeg har gått inn i videomaterialet på nytt, med et annet blikk. Oppmerksomheten ble konsentrert omkring de episodene som inneholdt selvhevdelse og avgrensning blant barna. Opptakene ble gjort i en 0-3-årsgruppe i en heldagsbarnehage. Barna var mellom 12 og 32 måneder. Kjønn- og aldersfordelingen i gruppa var jevn.

For at mitt nærvær skulle være så lite belastende som mulig, ville jeg ikke starte opptakene før et stykke ut i høstsemesteret. Jeg er klar over at tidspunktet for observasjonene kunne påvirke hva jeg ville finne. Jeg kunne ikke forvente at alle barna var vant til barnehagelivet på det tidspunkt jeg gikk ut og filmet. Det var et forbehold jeg måtte leve med. På den andre siden er det mulig at avgrensnings- og selvhevdelsesstrategiene blir oftere brukt på denne tiden av året. Barna skal jo på et vis skape grunnlaget for relasjonene seg imellom i denne perioden. Samlet materiale på videoen er 3.5 time eller 210 minutter.

Avgrensings- og selvhevdelsesstrategier

Det er ingen tvil om at barna brukte og mestret mange ulike strategier for å avgrense seg og å hevde sin egen rett. Jeg har valgt å dele strategiene inn i ulike kategorier, for bedre å kunne få oversikt og å drøfte dem mer inngående. Selv om en slik kategorisering skaper en viss orden, skal man ikke glemme at de ulike kategoriene ikke på noen måte forekommer alene eller uavhengig av andre strategier. Det er mer snakk om et samspill og sammenfall mellom de ulike kategoriene av strategier enn at kategoriene forekommer isolert fra hverandre. Tabellen viser de ulike kategorier jeg delte materialet inn i og hvilke underkategorier som kom fram gjennom tolknings- og analysearbeidet.

Tabell 1. Oversikt over strategier

AVGRENSNINGS-STRATEGIER	SELVHEVDELSESSTRATEGIER	
Kroppslige strategier	Kroppslige strategier	
Tilbaketrekning	Sosialt akseptable strategier	Sosialt uakseptable strategier
Aktiv motstand		Verbale/vokale strategier
		Irettesettelser
		Instruksjoner
Sosialt akseptable strategier	Sosialt uakseptable strategier	
Søke voksen støtte		

De to hovedkategoriene fremkom etter at materialet var samlet og transkribert. Forskjellen på avgrensning og selvhevdelse kan i noen tilfelle være flytende. Det som i første omgang så ut som avgrensning kunne i neste runde gå over til noe i retning av selvhevdelse. Likevel synes jeg det var relevant å skille mellom de to kategoriene, for å ivareta nyanseforskjellene mellom dem. Som hovedregel valgte jeg å markere skillet mellom dem på følgende måte. Jeg kategoriserte det som avgrensingsstrategier når barnet ble oppsøkt av et annet barn og ga uttrykk for at det ikke ville ha kontakt/være med å samspille. Avgrensningen kom dermed som et gjensvar på

et kontaktforsøk fra et annet barn. Når barnet tok initiativ til kontakt med andre, eller når barnet hevdet seg selv i barnegruppa som helhet, kategoriserte jeg det som selvhevdelse.

Som tabell 1 viser, fant jeg kun kroppslige avgrensingsstrategier, mens selvhevdelsesstrategiene deles i en kroppslig kategori og en verbal/vokal kategori. Jeg fant flest eksempler innenfor de kroppslige kategoriene. Dette er ikke overraskende utfra barnas alder, og stemmer godt med mine tidligere observasjoner. Noe som for øvrig også støttes av Løkkens (2000) studier av småbarn. Utfordringen for det voksne blikket er å trene seg til å legge merke til de kroppslige uttrykkene.

Forekomst

Det ser ut til at avgrensning og selvhevdelse er relativt hyppig forekommende prosesser hos småbarna. Jeg fant 172 eksempler totalt sett på avgrensning og selvhevdelse i mitt materiale. Derav fant jeg 80 eksempler på avgrensning og 92 på selvhevdelse. Forekomsten tilsier at dette området er verdt å forske videre på, selv om antall ganger et fenomen opptrer ikke nødvendigvis sier noe om betydningen av fenomenet for de impliserte parter.

Avgrensingsstrategier

Uavhengig av hvilke strategier og handlinger barna bruker for å avgrense seg fra andre, ser handlingene alltid ut til å bære med seg et meta-budskap. Noe i retning av: ”jeg vil ikke ha kontakt med deg”.

Som tabellen viser fant jeg at barna i hovedsak brukte kroppslige strategier.

Kroppslig avgrensning

Jeg fant 55 eksempler på kroppslig avgrensning i mitt materiale. Grovt sett ser jeg to hovedkategorier innenfor de kroppslige strategiene når det gjelder å avgrense seg fra kontakt: tilbaketrekking og aktiv motstand. I tillegg ser jeg en slags hjelpestrategi for å make avgrensningen: å søke voksen støtte.

Tilbaketrekning

Dette er handlinger der barnet vegrer seg, eller skjerner seg fra kontakt med det kontaktsøkende barnet, gjennom å trekke seg unna. Jeg mener man også kan se dette som en slags motstand av passiv valør, fordi barnet som avgrenser seg *ikke* retter sin motstand mot det kontaktsøkende barnet.

Barna konsentrerer seg om seg selv i selve handlingsøyeblikket. De forholder seg ikke direkte til de andre barna i handlingene sine, selv om nettopp de andre barna er årsak til at de ønsker å avgrense seg fra kontakt med dem.

Det var stor variasjon i barnas handlinger når de ville foreta en tilbaketrekning. Først og fremst krabbet, gikk eller løp de bort fra det kontaktiterende barnet. Hvilken handling de valgte, hadde selvsagt sammenheng med de muligheter for tilbaketrekning deres motoriske utvikling ga dem. I tillegg var det situasjonsbestemt, f.eks. var det umulig å fjerne hele seg dersom barnet satt fastspent i en Tripp-trapp-stol. I slike situasjoner brukte barnet andre tilbaketrekningshandlinger i stedet. Eksempelvis kunne barnet snu seg vekk, skjule ansiktet i hendene, overse, flytte blikket bort eller knipe igjen øynene.

I de handlingsmønstre som utgjorde tilbaketrekningsstrategiene ligger et felles mål: å kutte kontakten. Med andre ord å få den andre til å avbryte kontakten. Når man enten fjerner hele eller deler av seg selv bort fra den uønskete personen, eller når man lukker igjen øynene eller gjør blikket sitt utilgjengelig for den andre, stenger man av for kontakten. Det analoge budskapet blir antakelig tydelig for den andre. Dette bekreftes ved at særlig strategien med å fjerne seg selv helt fra den andre nesten utelukkende hadde den ønskede virkning: kontakten opphørte. Kun ett eksempel finnes i mitt materiale på at den kontaktsøkende barnet fulgte etter, for om mulig å fastholde kontakten. I dette tilfellet supplerte det avgrensende barnet sin tilbaketrekningshandling med andre handlinger, både kroppslige og verbale. Som for å gjøre budskapet enda tydeligere for kontaktsøkeren. Og da oppnådde vedkommende sitt ønske og det kontaktsøkende barnet ga opp og fattet interesse for noe annet.

De mer begrensede tilbaketrekningsstrategiene, som f.eks. å snu seg bort eller lukke øynene var også rimelig effektive. Det førte ofte til at kontakten mellom de to aktuelle barna ble brutt. Når det gjaldt strategien med å gjemme ansiktet i hendene, var det mindre hensiktsmessig. Dette førte flere ganger til at det andre barnet også gjemte ansiktet sitt, og dermed hendte det at samspill startet nettopp her, med rot i et misoppfattet avgrensningsforsøk. Reaksjonen fra det avgrensende barnet varierte i slike situasjoner; eksempler finnes på at den nye vrien på samspillet ble akseptert og en liten lekesevens var i gang. Andre eksempler viser at det avgrensende barnet forsterket sin avgrensningsstrategi gjennom å variere uttrykkene og handlingene.

Samlet sett kan man si at innbakt i tilbaketrekningsstrategiene lå et ønske om ikke å være synlig eller interessant for den andre. Altså det motsatte av å gjøre seg tydelig. På samme tid er signalet om ikke å ville være med, en viktig grense å sette. En slik grense forteller også noe om hvem man er og hva man vil. I dette perspektivet kan man si at forsøket på å usynliggjøre seg selv for den andre også fungerer som en indirekte synliggjøring. Hele tiden brukte barna her kroppslige strategier, man kan si at det kroppslige selvet bar bud om barnets vilje.

Aktiv motstand

Aktiv motstand handler om at barnet ikke nøyer seg med å trekke seg tilbake på en eller annen måte, men markerer sin grense tydeligere, og dermed blir handlingene mer aktive overfor den kontaktsøkende andre. Dette er handlinger der barnet skjærer seg fra kontakt med den andre, gjennom å rette sine handlinger *mot den andre*. Samspillet med den andre, som i utgangspunktet er uønsket, opprettholdes dermed. Men budskapet i samspillet er fremdeles noe i retning av: ”Jeg vil virkelig ikke ha kontakt med deg!” På denne måten kan den aktive motstand ses som en tydeliggjøring av nettopp dette metakommunikative budskapet.

I mitt materiale spenner den aktive motstanden over et relativt bredt spekter av handlinger. Også her ser jeg strategiene som kroppslige, knyttet til Merleau-Pontys tankegang om et kroppslig selv. Fra rene avledningsmanøvre, som å skjære grimaser, via hoderisting, til mer håndgripelige handlinger som dytting, slag og spark.

I denne kategorien finnes med andre ord både sosialt akseptable handlinger og den atferd som er uønsket sett fra et voksent synspunkt, f.eks. dytt, slag, spark og klyping. Om sistnevnte atferd alltid er negativ kan man imidlertid stille spørsmål ved. I mitt materiale er det i alle fall flere eksempler på at den aktive motstanden først blir tatt i bruk som strategi etter at en eller flere tilbaketrekningsstrategier er forsøkt, uten hell. En må huske på at disse barna ikke har verbalspråket som mulig kommunikasjonsstrategi slik en voksen eller eldre barn har det. Sett på denne bakgrunn kan det være lettere å forstå at barna ser seg tvunget til å ty til klarere handlinger enn tilbaketrekning for å få den andre til å forstå budskapet og rette seg etter det.

Den mest brukte strategien innenfor kategorien aktiv motstand var dytting. Barnet dyttet den andre bort, når kontakten var uønsket. Uten at jeg mener det finnes grunnlag for å hevde at denne dyttingen er sosialt uakseptabel. Dette henger selvsagt sammen med måten dyttingen ble utført. Som oftest kunne den karakteriseres som vennlig, men bestemt. Dette gjel-

der for øvrig alle former for aktiv motstand, den var omtrent alltid relativt varsom og forsiktig. Verken dyttingen eller slag eller spark førte til høylytte reaksjoner hos det kontaktsøkende barnet. Kun klypingen, som i dette tilfelle ble utført av det yngste barnet, frembrakte protester. Barnet som kløp var ett år gammel, og hadde ikke på noe tidspunkt mulighet for å forstå hvordan de arbeidende fingrene kjentes.

Slagene og sparkene som ble utdelt var heller ikke harde eller fiendtlige i ordets rette forstand. Mer kunne de tolkes som en varselstrekant: ”du beveger deg inn på farlig område!” Denne tolkningen begrunner jeg med at ingen av barna som ble utsatt for dette reagerte med gråt eller ubehag.

Sett fra det avgrensede barnets side mener jeg det er grunnlag for å se alle de aktive motstandshandlingene som adekvate reaksjoner. Muligens var de ikke alltid like hyggelige for barnet som ble utsatt for dem, men man må kunne si at de fylte en misjon.

En gutt prøvde ofte å avlede, gjennom å gjøre grimaser. Jeg vil tro at han på den måten ville få det andre barnet til å holde opp med den uønskete atferden, for i stedet å begynne med en slags lek utgått fra grimasene. For øvrig så jeg eksempler på at barna ristet på hodet for å markere motstand. De mer utagerende strategiene, som å slå, sparke eller klype var lite brukt, og i alle tilfelle kun etter at det aktuelle barnet hadde prøvd andre, og mer varsomme strategier uten å få aksept for sin motstand. Det skal også sies.

Når det gjelder de ulike handlingenes hensiktsmessighet (dvs. om de virkelig fører til et avbrudd i kontakten, slik intensjonen tydeligvis er) finner jeg ingen mønstre. Disse aktive motstandsstrategiene så like gjerne ut til å være inspirasjonskilder til imitasjon, som effektive stoppere for samspill og kommunikasjon. Dette henger, slik jeg ser det, sammen med småbarnas trang til å ville være lik den andre, og dermed å ty til imitasjon for å klargjøre fellesskapet mellom deg og meg. Sett fra det kontaktsøkende barnet er imitasjonsstrategien logisk: det handler jo om å få den man oppsøker til å ville være med på fortsatt samspill. Som om logikken var at ”ved å forstørre likhetene mellom oss må den andre forstå at samspillet jeg prøver å få i gang er positivt og morsomt”. Det skal ikke utelukkes at det kontaktsøkende barnet enkelte ganger kan få gjennomslag for sitt forsøk på å få det andre barnet med på en lek gjennom imitasjonsvirksomheten.

Når barnet yter aktiv motstand, trer barnet selv også tydeligere frem for allmennheten. Man må nemlig bruke seg selv aktivt i disse sammenhengene, og dermed klarer man ikke å unngå å fargelegge uttrykket med seg selv. Noe som igjen antakelig forstørrer en selv for eget blikk.

Å søke støtte

Dersom barnet verken trakk seg tilbake eller ytte aktiv motstand, kom en tredje strategi til syne: barnet søkte rett og slett støtte eller hjelp hos en voksen. Dette fenomenet er beskrevet hos Stern (1995) som "referencing".

Støtten ble i mitt materiale søkt gjennom blikk, mer presist: å rette blikket mot den voksne. Ingen ord ble uttalt og ingen lyder akkompagnerte blikket i dets søken etter støtte. Sånn sett kan dette ses som en strategi for å hente styrke og mot nok til selve avgrensingsarbeidet. Derfor er det viktig at de voksne i barnehagen er oppmerksomme på barnas blikk. Og at de er i stand til å svare adekvat på disse. Svaret behøver ikke nødvendigvis være mer enn et smil, et vennlig blikk tilbake, et nikk med hodet, eller en verbal bekreftelse på at barnet er i sin fulle rett, og det kan fortsette å formidle sin vilje.

Jeg så imidlertid ikke at strategien førte til handlinger fra den voksnes side. Det er vanskelig å si om den voksne i det hele tatt registrerte barnets søken. Og jeg så heller ikke at denne strategien var hensiktsmessig. Ingen kontakt ble brutt gjennom dette.

Et barn som alltid søker voksen støtte i slike situasjoner, og kanskje kun sjelden får det, vil muligens ikke klare å gjøre seg selv tydelig. Men dersom barnet får den ønskede støtten fra en voksen, vil det muligens lettere make å avgrense seg alene etter hvert?

Selvhevdelse

I dette avsnittet skal det handle om at barna hevder seg selv og sin vilje, uten at det på forhånd har blitt kontaktet av et annet barn. Strategiene kommer med andre ord ikke som et gjensvar på andres atferd, men som et selvstendig uttrykk for en vilje eller en intensjon. Sånn sett kan det være relevant å se slike selvhevdelsesstrategier som uttrykk for barnas behov for å være med å prege sitt eget liv og sitt eget miljø med seg selv. Når man hevder seg selv, blir man trolig mer tydelig både for seg selv og andre. Ut fra et slikt perspektiv blir selvhevdelsen nødvendig for danningen og opprettholdelsen av selvet, samtidig som det kan bidra til mangfold og liv i barnegruppa som helhet.

Strategier for selvhevdelse

Selvhevdelsesstrategiene kjennetegnes, som tidligere beskrevet som handlinger der barnet tok initiativ til kontakt med andre, eller når barnet hevdet seg selv i barnegruppa som helhet. Når det gjelder selvhevdelsesstrategiene mener jeg at handlingenes metabudskap er "Sånn vil jeg ha det!" Heri lig-

ger på en måte avgrensingsstrategienes motstykke, der barnet var opptatt av å vise hvordan det ikke ville ha det.

Når det gjaldt selvhevdelse brukte barna to hovedstrategier: kroppslige og verbale/vokale. Jeg ser ingen hensikt i å skille mellom de verbale og vokale strategiene, all den stund at det hovedsakelig dreier seg om at barna bruker ord eller forsøker å bruke ord. I min sammenheng er helhetsuttrykket for avgrensning eller selvhevdelse viktigere enn enkeltord eller lyder. Rett og slett fordi ordene (om de er riktig formulert eller ikke) antakelig ikke alltid forstås av de andre barna. Hovedstrategiene her var kroppslige, selv om det også fantes eksempler på verbale eller vokale strategier.

Kroppslige strategier

Jeg fant mange (92) eksempler på kroppslige strategier. I tabellen (se tidligere) har jeg skilt mellom sosialt akseptable og sosialt uakseptable strategier. I kategorien sosialt akseptable strategier har jeg plassert alle de strategiene barnet brukte som ikke gikk utover andre barn på en eller annen måte. Mens de sosialt uakseptable strategiene kjennetegnes ved at de i større eller mindre grad går utover et eller flere andre barn.

Selvsagt vil en slik kategorisering medføre problemer. Tolkningen av hva som er atferd som går/ikke går utover andre, er selvsagt avhengig av øynene som ser. I noen tilfelle var det vanskelig å opprettholde dette skillet. Likevel var det hensiktsmessig i forhold til den videre drøfting av materialet. Når dette er sagt, skal det understrekes at de akseptable strategiene var i overveldende flertall. I alt fant jeg ca. 20 forskjellige strategier i denne kategorien, mens det sosialt uakseptable kun omfatter tre ulike strategier.

Sosialt akseptable kroppslige strategier

Å nærme seg den andre fysisk var den mest brukte akseptable kroppslige strategi for å gjøre seg selv tydelig for den andre. Ved å nærme seg fysisk, blir man jo større i den andres synsfelt. Jeg ser dette som en begynnende form for selvhevdelse, all den stund man blir synlig, noe som igjen kan ses som en måte å hevde seg selv på. Det så ut til at denne atferden var relativt hensiktsmessig. Det er vanskelig å la være å forholde seg til en person som er veldig nær, rent fysisk.

Andre strategier kunne være å peke på en gjenstand for å få den andre til å dele oppmerksomheten om gjenstanden. Gjennom pekingen signaliserte barnet: "Jeg ser denne gjenstanden og synes den er så interessant at jeg synes du også bør få øye på den!" Da våger man å synliggjøre hva en

selv synes er spennende og har tiltro til at den andre kan komme til å være enig.

Å berøre den andre eller ta den andre rundt hånden var også brukt relativt ofte. Berøring er en effektiv måte å få den andres oppmerksomhet på. Det er vanskelig å berøres uten å forholde seg til den som berører en på en eller annen måte. Dersom man tar rundt en annens hånd, begynner det å nærme seg en slags håndledning: ”Slik vil jeg du skal gjøre!”

Jeg så dessuten mange eksempler på at barn fortet seg å erobre en ”fri” gjenstand, og på den måten markerte sin egen vilje og intensjon i forhold til de omkringsittende eller -stående barna. Signalet kunne tolkes som: ”denne tar jeg, tenker jeg, og nå skal du se hva jeg tenker å gjøre med den”.

Det er også eksempler på at barn brukte humor for å hevde seg selv i materialet. Smil og grimaser ble eksempelvis brukt. Det var særlig en gutt på 2.6 år som brukte dette.

Sosialt uaksepterte kroppslige strategier

Når det gjelder de uakseptable strategiene, handlet det først og fremst om å ta en gjenstand fra et annet barn. Dette forekom i elleve tilfeller. Det var oftest jenter som gjorde dette i mitt materiale. At bevisstheten om den private eiendomsretten ikke er særlig tydelig i denne alderen, bør ikke overraske noen. Samtidig er det grunn til å tro at en leke som er i bruk fremstår som mer attraktiv enn en leke som ligger rolig på gulvet eller i hylla. Grunnen til dette er rett og slett at den leken som er i bruk, blir levendegjort gjennom at den blir brukt. I tillegg har jeg tidligere vært inne på at barn i denne alderen ofte tyr til imitasjon i sine samhandlinger. Når et barn ser et annet leke med en leke, kan man forestille seg at det betraktende barnet blir inspirert til å imitere. Men slik imitasjon er umulig, uten hjelp av den aktuelle leken. Dermed er veien kort til å erobre leken, for å sette seg selv i stand til å imitere. At så imitasjonen kollapser, fordi det fornærmede barnet ikke lenger har noen leke, behøver ikke nødvendigvis være klart for det selvhevdende barnet i erobningsøyeblikket. Og når leken først er erobret, har kanskje behovet for imitasjon bleknet?

I tillegg hendte det at barnet slo, for å hevde sin egen rett eller vilje, eller at det dyttet det andre barnet bort, uten noen foranledning. På samme måte som jeg var inne på når det gjaldt den aktive motstanden, var også slagene og sparkene her uten den store styrke eller intensitet. Men likevel var de muligens noe mindre varsomme enn når barnet kun ville markere motstand mot kontakt.

Selv om det verken er akseptabel atferd å frata et annet barn en leke, å slå eller å dytte et annet barn kan altså handlingen meget godt tolkes og forstås som noe annet enn en utelukkende umoralsk handling. Og mitt bakteppe for studien er viljen og evnen til å gjøre seg selv synlig. I denne sammenhengen kan det å ta en leke fra et annet barn, å slå eller å dytte i det minste sies å være en handling som tydeliggjør barnets vilje, og dermed forstørrer barnet i det andre barnets kropp og blikk. Og i barnets eget. De pedagogiske konsekvenser av slike handlinger er ikke mitt anliggende i denne omgang.

Hovedpoenget for meg er at barna i hovedsak bruker strategier som kan aksepteres, sett fra et tradisjonelt pedagogisk ståsted. Mitt materiale antyder muligheten for at små barn faktisk har en sosial kompetanse, og at de i første rekke velger akseptable strategier for selvhevdelse. Utfra mine opptak har jeg intet holdepunkt for å fremheve mangel på slik selvhevdelseskompetanse. Tvert imot viser barna i underkant av 80 % av tilfellene at deres strategi er ikke-voldelig, og sånn sett fullt ut akseptabel selv for den mest pasifistiske pedagog. Da står vi igjen med noe over 20 % på den uønskete siden, og innenfor dette dominerer strategien erobring av leker som andre holder på med.

Verbale/vokale strategier

Her fantes både irettesettelser og instruksjoner. Irettesettelse innebærer at det selvhevdende barnet observerer en atferd hos et annet barn og at barnet prøver å korrigere en allerede utført handling. Eksempler på irettesettelser kunne være utrop som: ”nei!”, ”ikke!” eller ”fy!”

Instruksjon er på sin side en handling som går forut for det andre barnets handling: et forsøk på å styre den andres handling i forkant, gjennom å instruere vedkommende. Instruksjoner kunne være at et barn fortalte et annet barn: ”Æhjbabin sin!” (det er babyen sin), eller at jentene instruerte de andre barna om hvor de skulle legge ”syngelapper” på bordet etter at de hadde trukket dem: ”Ligge der venge!” (ligge der så lenge)

Det var særlig de eldste jentene som instruerte om hvordan ting skulle være, hvordan man skulle sitte ved bordet og hvordan man skulle oppføre seg. De kunne faktisk både instruere de voksne og andre barn.

Irettesettelse ble oftere brukt enn instruksjon. Dette er for så vidt ikke overraskende, dersom man tar i betraktning småbarnas mulighet til å vurdere handlinger før de er utført. Det skal relativt avansert refleksjon til for å kunne forutse hva andre mennesker kommer til å gjøre, og det er antakelig ikke å vente at småbarna mestrer slik refleksjon i stor grad. Også sett på

bakgrunn av mitt fokus på det kroppslige subjektet og ikke på det reflekterte/psykiske selv er balansen mellom forekomstene av de to kategorier verbale strategier rimelig.

Hva forhandler eller rivaliserer småbarna om?

Slik jeg ser det, kommer selvhevdelsesstrategiene særlig til uttrykk gjennom at barna forhandler eller rivaliserer om å definere enten eiendomsrett til gjenstander og/eller areal eller definisjonsmakt til regler/verdier eller fokus. Dette handler altså både om eiendomsrett og definisjonsmakt.

Selvhevdelse i forbindelse med eiendomsrett forekommer i forbindelse med gjenstander og areal. Gjenstandene som utløste barnas selvhevdelse kunne være uvanlige gjenstander som de voksne introduserte, som f.eks. ballong, plastikkdyr, bordduker til fødselsdagsfeiring, modelleringsklumper og -former og bordbrikker i forbindelse med formingsaktiviteter. Det kunne også være gjenstander som var fritt tilgjengelig til daglig, som f.eks. kopper i familiekroken, puttekasse, telefon og dokkevogner. I tillegg observerte jeg eksempler på selvhevdende atferd i forhold til gjenstander som vitterlig tilhørte et enkeltbarn, f.eks. knapper på egen snekkerbukse.

Det varierte i hvor stor grad de voksne intervenerte i slike gjenstandsepisoder. Noen ganger brøt de voksne inn og avgjorde hvem som skulle ha gjenstanden, andre ganger løste situasjonen seg opp ved at en av partene mistet interessen eller trakk seg fra situasjonen, slik at den andre fikk beholde/erobre gjenstanden. Atter andre ganger fant de involverte barna frem til en felles lek, slik at begge to kunne fortsette å dyrke sin interesse for gjenstanden.

Når det gjelder selvhevdelse i forbindelse med eiendomsretten til arealer, kunne det være å få en plass på garderobebenken, eller å få tilgang til en bestemt stol ved bordet, f.eks. I disse situasjonene var det alltid kun to barn involvert, og igjen varierte graden av voksen inngripen.

Definisjonsmakten når det gjelder normer og regler handlet både om at barna motsatte seg voksen instruksjon og at de selv introduserte regler for hvilke handlinger som var akseptable i ulike situasjoner. Jeg fant eksempler på at både de yngste og de eldste satte seg imot voksen instruksjon. Når det gjelder det å selv introdusere regler var det stort sett et par av de eldste jentene som gjorde det. Disse to hadde sine forestillinger om hvordan atferden skulle være i voksenstyrte situasjoner ved bordet. Og de insisterte på at de andre barna skulle innrette seg etter disse forestillingene, uten at deres selvhevdelse her fikk konsekvenser for de andre barnas at-

ferd. Jeg så også et eksempel på at en gutt på 1.5 år prøvde å erobre definisjonsmakten ved et fødselsdagsmåltid.

Noen barn hevdet også seg selv gjennom å insistere på å definere hvor andre skulle fokusere. Dette skjedde gjennom verbale og vokale markeringer. Definisjonsmaktforsøkene ble stort sett ignorert av de andre barna og av de voksne. Dette så ut til å være noe man opplevde utelukkende som et synspunkt, ikke noe man behøvde å rette seg etter eller å ta særlig hensyn til. Etter min oppfatning er dette forståelig, all den stund at disse forsøkene på å definere regler, normer og hvilket fokus de andre burde ha, var verbale eller vokale. Slike signaler er ikke lette for de yngste barna å forholde seg til. Det verbale språket var ikke tungt representert i barnegruppa den tiden jeg filmet. Lyder kan også være flertydige, og dermed vanskelig å tolke. Slik sett er det ikke til å undres over at barna ignorerte disse forsøkene på selvhevdelse.

Finnes det kjønnsforskjeller når det gjelder strategier?

I mitt materiale er jentene i klart flertall når det gjelder tilbaketrekningsstrategiene totalt sett, og spesielt i forhold til det å gå, krabbe eller løpe vekk fra den initierende andre. Strategien med å flytte blikket sitt bort fra den andre, dvs. unngå å møte den andre persons blikk, er det kun jenter som bruker i mitt materiale. Det samme gjelder strategien med å knipe igjen øynene. Det kunne se ut til at guttene ikke i samme grad avgrenset seg i form av tilbaketrekning.

Ser en på kjønnsfordelingen når det gjelder aktiv motstand, er det praktisk talt ingen forskjell på jentene og guttene. De brukte aktiv motstand som strategi like ofte eller mye. I mitt materiale var det kun jenter som benyttet strategien med å søke voksen støtte.

Verbal instruksjon eller irettesettelse ble brukt omtrent like mye av begge kjønn.

Ser vi på selvhevdelsesstrategiene er det, så vidt jeg kan skjønne, ingen signifikant forskjell på jenter og gutters pågåenhet. I mitt materiale viser det seg imidlertid at jentene var noe mer fysisk utagerende enn guttene.

Selvsagt er det betimelig å understreke at materialet mitt ikke er tilstrekkelig stort eller grundig til å trekke konklusjoner når det gjelder eventuelle kjønnsforskjeller. Likevel kan det være interessant å gå videre ved neste korsvei, for å undersøke om jenter i denne alderen faktisk trekker seg oftere tilbake fra situasjoner de synes er ubehagelige enn gutter. Om det virkelig stemmer at jentene har lettere for å søke voksen støtte? Og til slutt: er det riktig at gutter og jenter bruker aktiv motstand som strategi

omtrent like mye eller ofte? Disse spørsmålene må imidlertid besvares bedre i en annen sammenheng.

Avslutning

Utgangspunktet for mitt arbeid har vært et ønske om å finne ut av hvordan barn handler for å gjøre seg selv tydelig for omverdenen, og derigjennom også for seg selv. Eller sagt i mer psykoanalytiske ordelag: hvordan de arbeider i forhold til å bygge opp og bevare et selv som helt og udelelig. Mitt mål har vært å fokusere på området slik at pedagoger ser sitt ansvar for at ingen av barna i barnehagen blir som Ninni, det usynlige barnet.

Dette arbeidet har gjort meg mer klar over de mange og varierte strategiene små barn bruker for å avgrense seg fra andre, og for å hevde seg selv og sin plass i samhandlingen. Jeg ser tydelig at kompetansen hos barna er sammensatt og bred. Det ser også ut til at barna er i stand til å endre strategi dersom det første avgrensingsforsøket ikke er hensiktsmessig. Strategien endres på en måte som ivaretar det ønskede signalet, samtidig som intensiteten i avgrensings- og selvhevdelsesforsøket øker, for om mulig å få det andre barnet til å forstå på den måten.

Som jeg tidligere har vært inne på, ser det ikke ut til at barna går til fysiske strategier før etter at de har prøvd andre, mer ikke-voldelige avgrensingsmetoder først. Å slå, sparke eller klype kan derfor ses som et siste desperate forsøk på å få det andre barnet til å respektere ens grense. Dette må kunne betraktes som en høyst adekvat reaksjon når ens signaler om egne grenser ikke blir respektert av andre. Slik jeg ser det, ville det være mer bekymringsfullt dersom et barn ikke protesterte på andres invadering. At så protestene får fysiske utslag, skyldes, så vidt jeg kan forstå, utelukkende at det andre barnet ikke tolker den første avgrensingsstrategien riktig, eller ikke er villig til å akseptere den.

Også selvhevdelsen fremstår som relativt mild og akseptabel, selv om det her selvsagt ligger pedagogiske utfordringer i å hjelpe barna til å hevde sin rett, uten at det går altfor mye på bekostning av den andre – slik at leker ikke fratras noen, at slag og dytt ikke brukes i utreningsmål. Poenget er imidlertid at man som voksen er bevisst på at uten selvhevdelse blir man borte både for seg selv og omverdenen. Og når man først er blitt usynlig, er man ingen, det er først når man blir sett at man er noen. Ifølge Bae (1992) handler dette om intet mindre enn psykologisk liv eller død. Det er i dette perspektivet jeg har sett barnas avgrensings- og selvhevdelsesstrategier,

og det er med dette i bakhodet at jeg nekter å moralisere over at noen leker kanskje urettmessig bytter eier eller at noen slag og spark utdeles til dem som er i nærheten.

Jeg håper at barnehagepersonalet ser, tolker og forstår småbarnas handlinger også utfra et slikt perspektiv.

Litteratur

- Bae, B. & Waastad, J.-E., red. 1992. *Erkjennelse og anerkjennelse. Perspektiv på relasjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gundersen, D. 1984. *Norsk synonymordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Jansson, T. 1963. *Det usynlige barnet og andre fortellinger*. Oslo: Aschehoug.
- Juul, J. 1996. *Ditt kompetente barn*. Oslo: Pedagogisk forum.
- Lamer, K. 1997. *Du og jeg og vi to! Om å fremme barns sosiale kompetanse: teoriboka*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Landrø, M. I. & Wangensteen, B. 1986. *Bokmålsordboka: definisjons- og rettskrivningsordbok*. Bergen: Universitetsforlaget
- Løkken, G. 2000. *Toddler Peer Culture. The Social style of One and Two Year Old Body-subjects in Everyday Interaction*. Trondheim: NTNU.
- Merleau-Ponty 1994. *Kroppens fenomenologi*. Oslo: Pax Forlag.
- Stern, D. 1995. *Barnets interpersonelle univers: det 0-2-årige barn i et psykoanalytisk og utviklingspsykologisk perspektiv*. 2. udg. København: Hans Reitzel.
- Storm-Mathisen, A. 1993. *Barns kamp med jevnaldrende: makt og dominansstrategier mellom barn i barnehagen*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi.

Ninni Sandvik
Førskolelærerutdanningen
Høgskolen i Østfold
Færgeportgaten 77
1632 Gamle Fredrikstad, Norge
e-post: ninni.sandvik@hiof.no